

A tengerek „újralfedezése”

Napjainkban egyre több szó esik Poszeidón és Neptunus birodalmának, a tengereknek az „újralfedezéséről”.

A rendszeres kutató- és felfedező munka s a párhuzamos rendkívüli jogi érdeklődés nemcsak a tudományos igyekezetnek tulajdonítható, hanem mindennekfelett az emberi létet meghatározó körülményekben beállott változásoknak: gazdasági és társadalmi továbbfejlődése biztosításához az emberiségnek sokkal nagyobb mennyiségű élelemre és nyersanyagra van szüksége. S — a tudományos-műszaki forradalomnak köszönhetően — már rendelkezésre állnak az eszközök a hatékonyabb munkához.

A jövőkutatók szerint a következő három évtized során az ember behatolhat a világtenger és a tengerek minden rétegébe, és megkezdheti az ott fellelhető anyagok és erőforrások ésszerűbb kihasználását. A tengerek iránti növekvő érdeklődést bizonyítja a tengeri környezettel kapcsolatos hatékony és gazdaságos eljárások feltalálását célzó alapkutatások számának növekedése. A prognózisokban a tengerek biológiai, ásványi és energetikai tartalékainak értékesítése fontos tényező. Számos tevékenység bizonyítja, hogy a hajózáson és halászáton kívül az ember már meg is kezdte az egykor megközelíthetetlennek tűnő tengeri rétegek újszerű elfoglalását és kihasználását. Egyes tudósok szerint máris meghaladja az évi 60 milliárd dollárt az az érték, amelyet az emberiség a tenger kihasználása folytán élvez.

A tengeri anyagforrások egyre jelentősebb értékesítése napjainkban főleg a kőolaj és földgáz, valamint bizonyos érceknek a partok közelében (off-shore) történő kitermelésében valósul meg.

A tengerből kitermelt ásványolaj mennyisége már most a világ kőolajtermelésének 18,5 százalékát képviseli, és becslések szerint 1985-ben a világtermelés 40 százalékát biztosítja majd (ez egyenlő lesz az 1969-es egész világtermeléssel). A rendkívül magas termelési költségek ellenére elért évi 18 százalékos termelésnövekedés bizonyítja, hogy az off-shore kitermelés máris kifizetődő. Napjainkban a világ 80, Ázsiában, Afrikában, Amerikában és Európában található zónájában 40 állam termel kőolajat a tengerfenék kiaknázásával. Egyes térségeket, mint például az Északi-tengert, a Perzsa-öbölt, a különböző érdekcsoportok már felosztották egymás között.

A nyílt tengeri nyersolajkitermelés eddig kb. 100 méter mélységig sikerült, kísérletképpen azonban 1000 méter mélységű fúrásokat is eszközöltek, és folynak az előkészületek 3000 méter mélységű fúrásokra. Szakvélemények szerint azonban a következő húsz év során a nyílt tengeri kőolajkitermelés általában nem haladja túl a 200 méteres vízmélységet. Ennek magyarázata nem annyira a technikai

megvalósíthatóság hiányában, mint inkább a magas költségekben rejlik (100 láb mélységre a fúrás 3,5 millió dollárba kerül, de 500 láb mélység 14,2 millió dollár költséget igényel), és a parthoz viszonylag közel amúgy is gazdag tartalékok vannak.

A tengeri érclelőhelyek felmérése és a 2000—3000 méter mélységből való kitermelés lehetősége viszonylatában is jelentős eredményekről számolhatunk be. Különböző nemzeti és nemzetközi nagyvállalatok és szervezetek kutatták át és értékelték a lehetőségeket, részletes térképeket szerkesztettek a tengerekben fel-lelhető főbb ércszóródásokról. A térképekből az tűnik ki, hogy az aránylag könnyen és gazdaságilag kifizetődően kitermelhető csomós (noduláris) állapotban levő réz-, nikkel-, kobalt- és mangán-leletek főleg a Maláj-félsziget, Florida, Kalifornia, Argentína, Dél-Afrika partjai mentén s a Karib-tengerben található.

Az érc-tartalékok óriási mennyiségére jellemző, hogy például az 1968-as világtermelést a kb. 361 millió négyzetkilométer felületű tengerfenék egészen kis részének a kiaknázásával el lehetne érni. Az alább feltüntetett fémek esetében az 1968-as év világtermelése a tengerfenék zárójelbe helyezett százalékának a feltárásával biztosítható volna: réz (0,0768); kobalt (0,0014); mangán (0,0055); nikkel (0,0075).

A világgazdaság új dimenzióit sejtető tengerek iránt a kormányok is értehetően egyre nagyobb érdeklődést tanúsítanak.

A nemzetközi konferenciákon elhangzott állásfoglalásokból kitűnik, hogy az államok nagy többsége a tengerek felhasználására vonatkozó eddigi rendszabályok megváltoztatására törekszik. Bizonyos vélemények szerint a régi rendszabályok sok tekintetben csupán a tengeri nagyhatalmak szűk csoportjának érdekeit szolgálják. A mind élesebb vita a partmenti felségvizek szélességéről, a kontinentális párkány (shelf) jogi hovatartozásáról a jelenlegi technikai és tudományos lehetőségekkel és a mai világpolitikai helyzettel tökéletesebb összhangban levő új nemzetközi rend megvalósulása felé halad. Nyilvánvaló, hogy ez a folyamat is — szélesebb értelemben — a kolonializmus és az imperializmus felbomlásának szerves része.

Sok, még érvényes szabály a vitorlások és az első gőzhajók, valamint a 2—3 km távolságra hordó ágyúk idejének technikai szintjét tükrözi.

Az Egyesült Államok 1945-ben nyilvánosságra hozta Proklamációját, amelyben a nemzeti kontinentális párkány feletti felségjog határát a területi felségvizeken túl és attól függetlenül, a tenger 200 méteres mélységénél állapította meg. A régi tengeri jog nem ismerte a kontinentális párkány fogalmát, tehát nem is szabályozta jogi helyzetét. (René-Jean Dupuy szerint: „A kontinentális párkány [platform, shelf] kifejezést a nemzeti felségvizeken túl fekvő, a vízoszlop 200 méteres mélységéig vagy azon túl is, az ott található természeti kincsek kitermelhetőségi pontjaiig terjedő tengerfenék felszínének és talajának megnevezésére használják.“ Lásd: Bertrand de Jouvenel: *Vue économique des problèmes marins. Analyse et Prévision*, 1972. 9.) A nemzeti szuverenitás határának nem a parttól való távolság, hanem a vízmélység szerinti definiálása már az új technikai lehetőségeket tükrözi, a tudományos fejlődés szerepét bizonyítja a tengerek használatát szabályozó nemzetközi normák kialakításában. A Proklamáció folytán az Egyesült Államok területe kb. 2 millió km² víz alatti területtel nagyobbodott. Bertrand de Jouvenel véleménye szerint ezzel a lépésével az Egyesült Államok az „évszázados rendet“ törte meg, akaratlanul is elindította felújításának folyamatát.

Azóta ez az irányzat világviszonylatban általánosodott. Az Egyesült Nemzetek Szervezete keretében 1958-ban (Genfben) a partmenti államoknak a kontinen-

tális párkányra vonatkozó jogait szabályozó nemzetközi egyezmény jött létre.

A régi rend megváltoztatásához a világgazdasági és a politikai síkon beállott változások is nagymértékben hozzájárultak.

Aránylag rövid idő leforgása alatt nagyszámú új, önálló állam jött létre. Ezek az államok függetlenül igyekeznek érvényesíteni a tengeren is nemzeti érdekeiket. Ennek tulajdonítható, hogy egy sereg kis és közepes nagyságú állam egyoldalúan kiterjesztette partmenti felségvizeinek határát. Így például Izland 3—6 mérföldről 50 mérföldre, Gabon 170 mérföldre, a dél-amerikai államok pedig (Brazília, Argentína, Ecuador, Peru, Chile) 200—300 mérföldre terjesztette ki területi felségvizeit. Miközben az Egyesült Államok a tengerek alján nyomult előre, az említett államok a tengerek felszínén hatoltak beljebb a tengerek világába.

A nemzeti felségjog egyoldalú kiterjesztésének nagy gazdasági, politikai, katonai kihatásai vannak mind nemzeti vonatkozásban, mind nemzetközi síkon. Az addig szabad tengerhez tartozó partmenti sávok egyoldalú birtokbavétele sok nemzetközi konfliktust idézett elő az érdekelt partmenti államok és azon országok között, amelyek a múltban az illető zónában szabadon halászhattak, hajózhattak és kitermelhették az ott található természeti kincseket is.

A mintegy két évszázada tartó viszonylagos stabilitás, amely a tengerek használatát jellemezte, a jelek szerint bizonyos esetekben növekvő feszültségnek és bizonytalanságnak engedti át a helyet. Elég, ha az Izland és Anglia között folyó „halhaború“-ra s a dél-amerikai és egyes afrikai államok partvédelmi egységei által elfogott idegen halászhajók esetére hivatkozunk.

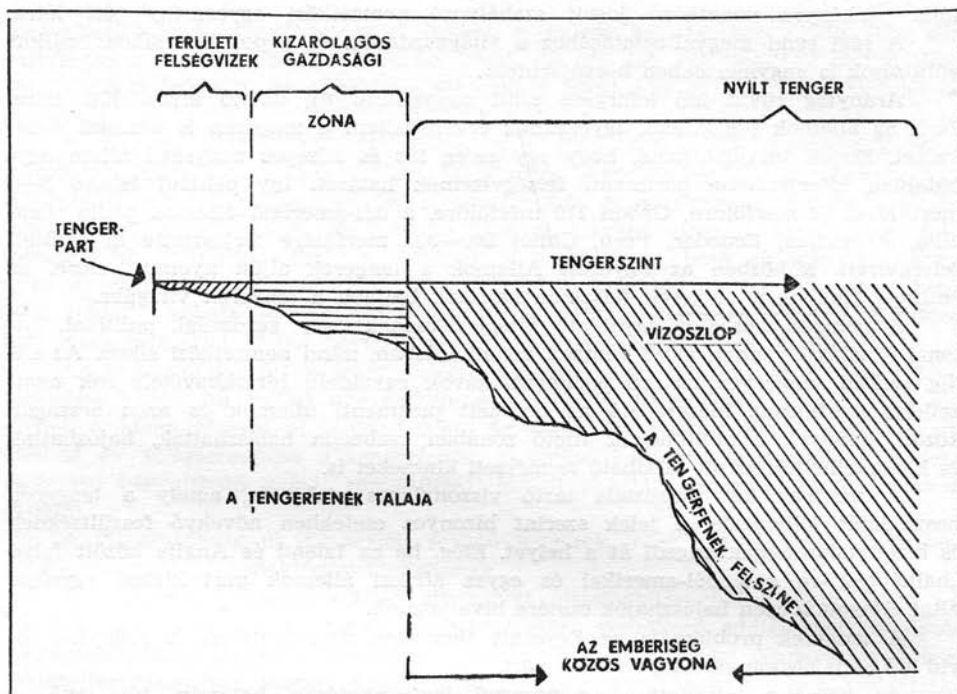
A tengerek problémája az Egyesült Nemzetek Szervezetében is aránylag rövid idő alatt elsősorú világgkérdéssé vált.

Az 1968-ban létesített — a nemzeti jogfennhatóság határain túl levő, a tengerfenék felszínének és talajának békés célokra való felhasználásával foglalkozó — bizottság hatás- és feladatköre nagymértékben bővült. Ez a bizottság foglalkozik az 1974 áprilisában tartandó tengeri jogi konferencia előkészítésével is. Az eredetileg aránylag szűk témakör rendkívül kiszélesedett: a világgkonferencia feladata a tengerekkel kapcsolatos széles problémakör kérdéseinek megvitatása és megoldása a technika jelenlegi szintjének és a világgazdasági helyzet mai viszonyainak megfelelően.

Már az eddigi viták során is sok új szempont és fogalom merült fel. Érdeemes közelebbről megismerkednünk velük, hiszen a közeljövőben nemcsak a nemzetközi szakkérdések tárgyalásakor, de valószínűleg a sajtó mindennapi szóhasználatában is gyakran előfordulnak.

„Az emberiség közös vagyona“ egyike e fogalmaknak. A vita során ugyanis a különböző országok delegátusai felismerték, hogy a nemzeti szuverenitás határára túl a tengerek talaja — jogi szempontból — tulajdonképpen óriási, senkihez nem tartozó birodalmat (zónát) alkot.

E „zóna“ biológiai, bányászati és energetikai értékesítése hatalmas anyagi alapot, modern és erős technikai felszerelést, valamint előrehaladott technológiai és tudományos ismereteket igényel. A megfelelő feltárási és kiaknázási műveleteket ez ideig csak az erősen iparosodott országok végezhették el. A „zóna“ természeti kincseinek értékesítése az eddigi nemzetközi politikai és jogviszonyok közepette a fejlődő és a fejlett országok közötti szakadék további mélyüléséhez vezetne. Az ilyenszerű fejlődési folyamat elkerülésére az ENSZ-ben a világ államainak nagy többsége — élen a gyengén fejlett országokkal — követeli a „zóna“ felkutatására és kitermelésére irányuló minden tevékenység átfogó, világviszonylatban történő rendszabályozását. Az ENSZ dokumentumaiban a „zóna“ külön, önálló entitás-

ként szerepel, amely az egész emberiség öröksége, „közös vagyona”. A „zóna” felhasználása, az ott található természeti kincsek felkutatása és azok kitermelése a világ minden népét megilleti (a tengeri kijárással nem rendelkezőket is beleértve).

Az ENSZ XXV. közgyűlése a nemzeti jogfennhatóságon túl fekvő tengerfenék felszínének és talajának kihasználását rendszabályozó „alapelveket” fogadott el. Az alapelveket tartalmazó „nyilatkozat” (XXV. ENSZ-közgyűlés, 2749. sz. határozat) többek között „egyetemes jellegű nemzetközi egyezmény” megkötését sürgeti, amelynek alapján a „zóna” kihasználását szabályozó új „nemzetközi rend” valósulna meg, és ez megfelelő „nemzetközi mechanizmus” kialakulásához vezetne. Ebben a nagy jelentőségű dokumentumban a világ népei ünnepélyesen kijelentették: a zóna és kincsei az egész emberiség közös vagyona; a zóna sem egészében, sem részben nem képezheti semmilyen formában elsajátítás tárgyát sem az államok, sem fizikai vagy jogi személyek részére, ugyanakkor egyik állam sem tarthat rájuk igényt, nem gyakorolhatja fennhatóságát felettük; a zónát minden állam diszkrimináció nélkül, akár van kijárata a tengerre, akár nincs, kizárólag békés célokra használhatja; a zónára, anyagtartalékaira és erőforrásaira vonatkozó nemzetközi rendnek biztosítania kell majd, hogy az államok igazságosan osztsák el a belőlük származó hasznot, főleg a gyengén fejlett országok érdekeit és szükségleteit tartva szem előtt.

A zónán belül a tartalékok felméréseivel és kitermelésével, a tudományos kutatással, a környezetvédelemmel kapcsolatos szervező, irányító és ellenőrző munka az ENSZ hatáskörébe tartozó „nemzetközi mechanizmus” ügkörébe kerül, amely

a Nyilatkozatban leszögezett irányelvek és előírások, valamint az ENSZ-alapokmány tiszteletben tartásával működik. Az ENSZ illetékes szerveiben már a gyakorlati megvalósítás módját tárgyalják. A zónabeli tevékenység megszervezésével kapcsolatosan már most egy az ENSZ hatáskörén belüli „nemzetközi. hatóság” létesítésének körvonalai alakultak ki, és ezen „hatóság”-nak a zóna feltárásában és kihasználásában való közvetlen vagy közvetett részvétele előnyeiről és hátrányairól folyik többek között a vita. Az ENSZ illetékes szerveinek saját kezelésben levő vállalatokat, intézeteket kellene létesíteniük, ami — sok delegátus véleménye szerint — gyakorlati szempontból nehézségekbe ütközhet és hátránnyal járhat. A közvetett módon való értékesítés esetében bizonyos magán- és állami vállalatok, szervezetek a szóban forgó hatóság „jogosítványa (engedélye)” alapján működésüknek meghatározott körzetben és előre megszabott ideig.

Az új nemzetközi renddel kapcsolatos vita folyamán vetődött fel a nemzeti felségvizeken túl terjedő „kizárólagos gazdasági zóna” fogalma. Ennek a fogalomnak a kialakulásához a tengerparttal rendelkező államok nemzetgazdasága és a part közelében levő tengersáv közötti kölcsönös függőség vezetett. Az ENSZ-ben általában elismerik a partmenti államok elsődleges jogát a part közvetlen közelében fekvő tengersávra. A vita most főleg e tengersáv (gazdasági zóna) jellege körül folyik. A gazdaságilag fejlett országok javaslata az, hogy „átmeneti” jellege legyen. Az „átmeneti” jellegnek megfelelően a partmenti ország érdekeinek és jogainak elsőbbségét mindenki elismerné, de ez nem lenne kizárólagos jog, ugyanis más államok is kifejhethetnének ott bizonyos — nemzetközi tanácskozásokon közösen meghatározott — tevékenységeket.

A „kizárólagos gazdasági zóna” státusa még nincs pontosan meghatározva. A fogalom egyes vonásairól képet alkothatunk, ha a dél-amerikai államok eddigi gyakorlatát elemezzük. Ezen államok álláspontja az, hogy a partvonallal párhuzamosan a tengerből egy 200—250 mérföld szélességű sáv a partmenti állam gazdaságának szerves része, és az illető állam e nemzeti óceánikus térben található élő és élettelen anyagforrások kitermelését állampolgárai hasznára fenntarthatja. Ennélfogva a zónában idegen gazdasági tevékenységre (halászat, nyílt tengeri feltárómunka) csakis a partmenti állam hozzájárulásával kerülhet sor.

A tengerek és óceánok problematikájának bonyolult jellege és nagy fontossága következtében az ENSZ XXV. közgyűlése 44 új tagállammal bővítette ki a már említett bizottságot.

A bizottság nemcsak számbeliségében bővült; ügyköre és szerepe is nagymértékben növekedett. Eredetileg a nemzeti szuverenitás határain túl levő tengerfenék szintje és talaja békés célokra való felhasználásának kérdésével foglalkozott; jelenleg fő feladata a tengeri jogok konferenciájának előkészítése.

A világkonferenciára a következő problémák megoldása vár: az új nemzetközi rend és az annak megfelelő nemzetközi mechanizmus elfogadása; a zóna és vele kapcsolatos ügyek pontos meghatározása, különösen azoké, amelyek a nyílt tenger jogrendjére, a kontinentális párkányra, a partmenti felségvizekre (főleg azok szélességére, a nemzetközi szokások kérdésére) és a kapcsolatos tengersávra vonatkoznak, a halászat és a nyílt tenger élő anyagforrásainak konzerválása (különösen a parti államok preferenciális jogainak kérdése); a tengeri környezet megvédése (a szennyezés preventív kiküszöbölését is beleértve); a tudományos kutatás kérdése (az ENSZ XXV. közgyűlésének 2750/C számú, 1970. december 17-i határozata).

A konferencián gyakorlatilag a tengerrel kapcsolatos minden kérdés felmerülhet. Éppen ezért az előkészítő szerv szerepét betöltő bizottságnak három albi-

zottsága van: a jogi albizottság, amely az új nemzetközi renddel kapcsolatos kérdések és fogalmak (pl. a nemzeti jogfennhatóságon túli „zóna“, az abban található szigetek, a kontinentális párkány) jogi meghatározásával foglalkozik; a nemzeti jogfennhatóságon túli zóna megszervezésének albizottsága, ez főleg a „zóna“ jövőbeni felhasználása és a létesítendő nemzetközi mechanizmus kérdésében illetékes; a szennyezés problémáival és a tudományos kutatással foglalkozó albizottság.

Románia Szocialista Köztársaság aktív tagja a bizottságnak. Románia tengerparttal rendelkező ország; a tengerek tartalékainak hasznosítására kialakítandó nemzetközi mechanizmus működése, az új nemzetközi rend elvei és rendszabályai, valamint azok alkalmazási módja — közvetlenül vagy közvetve — hazánkat is érintik.

Dombi Imre

A fejlődő világ dolgairól

A „harmadik világ“ kifejezés atyja, az etnológus és szociológus („a modernség szociológusa“) Georges Balandier (aki prózaírónak is vallja magát) Sophie Lannes-nal folytatott beszélgetésében — amelyet a *L'Express* 1116. száma nyomán némi rövidítéssel közlünk — a nemzetközi élet szociológiájának számos problémáját érinti mindig illetékességről, sokszor eredetiségről tanúskodó válaszaiban. A nyugati társadalomtudományok más jelentős művelőihez hasonlóan ő sem kíméletes a szociológia szerepéről vagy például a francia fiataloknak a polgári szociológiával szemben megnyilvánuló bizalmatlanságáról szólva. Afrikanista indulására emlékezve szívesen idézi a fejlődésben elmaradt országok társadalmi életére vonatkozó kutatásainak tanulságait. Nem tartozik a babérain megpihenő „öregek“ kategóriájába: kiderül, hogy szívesen elidőzik „a szociológia szociológiájá“nál; amikor egy egyesült államokbeli egyetem tanszékén tölt egy esztendőt, a „neokapitalizmus“ új jelenségeit figyelve bírálja a francia konzervativizmust, amelyet elég erősnek tart ahhoz, hogy még az ellene lázadók maradiságát is meghatározhassa, s a „lehetséges jövők“-ről szóló töprengése prognosztikai hajlandóságairól tanúskodik.

— *Őn volt a Sorbonne Afrika-szociológia tanszékének első nyilvános rendes tanára, s a „harmadik világ“ kifejezés megalkotója. Mi a véleménye, mit jelent a harmadik világ ma — az etnológus szempontjából?*

— 1956-ban, amikor Alfred Sauvy és jómagam használni kezdtük a „harmadik világ“ kifejezést, nem jelenlegi értelmére gondoltunk. A harmadik világ számunkra nem az iparosodott kapitalista és a fejlődő szocialista világ közötti harmadikat jelentette. A kifejezés Sieyès híressé vált mondására utalt: „Mi a Harmadik Rend? Semmi! Mi lesz a Harmadik Rend? Minden!“ Mi volt a harmadik világ az ötvenes években? Már kialakult vagy éppen kialakulóban levő nemzetek nagy együttese, amelyek egyidejűleg követelik a maguk számára az anyagi fejlődés esélyeit s méltó helyüket a történelem színpadán.